

ЧАСТИНА ТРИНАДЦЯТА У ХХІ СТОЛІТТЯ

«ДЛЯ ВЛАСНОГО ВИЖИВАННЯ
АМЕРИКА ПОТРЕБУЄ ЗМІН...
ТАКИХ ЗМІН, ЯКІ СПРИЯТИМУТЬ
ЗБЕРЕЖЕННЮ СПОКОНВІЧНИХ
АМЕРИКАНСЬКИХ ІДЕАЛІВ – ЖИТТЯ,
СВОБОДИ, ПРАГНЕННЯ ЩАСТЯ.
ХОЧА МИ Й КРОКУЄМО ПІД
МАРШ ЧАСУ, НАША МІСІЯ
НЕ МАЄ ЧАСОВИХ МЕЖ».

Президент Білл Клінтон, 1993

**СУСПІЛЬСТВО
ПЕРЕХІДНОГО
ПЕРІОДУ**

Зміни у структурі американського суспільства, що розпочалися десятиліття тому, далися взнаки на початку 80-х років. Докорінно змінилися демографічний і професійний склад американського суспільства, самі професії та рівень кваліфікації працівників.

Незаперечним стало домінування в економіці країни робочих місць у сфері послуг, як наслідок вияву тенденції, що розвивалась майже півстоліття. У середині 80-х три чверті всіх працевлаштованих репрезентували сферу послуг – це продавці, службовці, вчителі, лікарі та інші пра-

цівники охорони здоров'я, державні посадовці, а також правники та фінансисти.

Могутній імпульс для розвитку сфери послуг спричинило поширення комп'ютерної техніки. Цей період не дарма називають віком інформації – потужна техніка та новітнє програмне забезпечення давали змогу накопичити і узагальнити досі небачені масиви даних, що відображали все розмаїття економічних та соціальних напрямків. У 50-х та 60-х роках, втілюючи в життя нові військові та космічні програми, уряд США здійснив чималі капіталовкладення для розвитку комп'ютерних технологій. Революція сталася наприкінці 70-х років, коли двоє молодих каліфорнійців зібрали у своєму гаражі перший персональний комп'ютер. «Еппл» («Яблуко»), як назвали його конструктори, швидко завоював ринок у США. На початку 80-х років в офісах та домівках американців працювали вже мільйони мікрокомп'ютерів, а у 1982 році часопис «Тайм» назвав комп'ютер «машиною року».

Водночас занепадали так звані «підприємства-димарі» у сталеливарній, легкій та інших виробничих галузях. Автомобілебудування США хиталося під тиском більш ефективних японських технологій, заявлених такими конкурентами, як «Тойота», «Хонда» та «Ніссан», дехто з яких заснував приватні підприємства на теренах Сполучених Штатів. У 1980 році японські автомобілебудівники контролювали чверть американського ринку. Лише наприкінці 80-х та на початку 90-х років американським компаніям пощастило збалансувати собівартість виробництва та технологічні стандарти, встановлені японськими конкурентами, і настало поступове відвоювання тієї частки ринку, яку вони втратили упродовж минулих десятиліть. Хоча виграли у цій напруженій конкуренції, як і в інших висококонкурентних галузях, наприклад, у сфері виробництва комп'ютерів, самі споживачі, безжалісна боротьба за зниження вартості продукції означала постійне скорочення кількості робочих місць в автомобілебудуванні США.

Змінилася демографічна структура суспільства. Коли завершився повоєнний «бебі бум», який тривав приблизно з 1946 по 1964 рік, рівень народжуваності став спадати, а середній вік громадян виявився «літнім». Змінився і склад сімей – знизилась їх кількість, а чверть подружжів потрапила до «незареєстрованих» – тих, що живуть на віру.

Новий притік іммігрантів також видозмінив обличчя американського суспільства. Імміграційна реформа 1965 року переорієнтувала позиції США стосовно країн Західної Європи, призвівши до істотного збільшення вихідців з Азії та Латинської Америки. Наприклад, В'єтнамська війна спричинила сталий потік біженців з цієї країни. 1980 року США прийняли 808 тисяч іммігрантів – рекордну цифру за останні шість десятиріч, упродовж яких країна стала «землею обітованою» для багатьох людей у цьому світі.

У 80-х роках активізувалася боротьба різноманітних угруповань за рівноправність. Гомосексуалісти, використовуючи різні тактичні прийоми в боротьбі за громадянські права, домогалися зняття дискримінації та забезпечення належних свобод. Нерідко натиск приносив жадані успіхи. Скажімо, у 1975 році Комісія США у справах державних служб скасувала заборону щодо працевлаштування гомосексуалістів, і в багатьох штатах набули чинності антидискримінаційні закони. Звичайно, зворотною реакцією стали акти неприхованої ворожнечі проти гомосексуалістів.

1981 рік став знаменний у зв'язку з відкриттям нової небезпечної недуги, що безжалісно вражає імунну систему людини – СНІДу (синдрому набутого імунodefіциту). СНІД передається статевим шляхом або через кров, тому з особливою люттю вірус заходився винищувати чоловіків-гомосексуалістів та наркоманів, що користуються шприцами, хоча, як виявилось, він вражає і звичайних громадян. Станом на 1992 рік від СНІДу загинуло 150 тисяч американців, а кількість носіїв вірусу, за різними оцінками, сягає від 300 000 до понад мільйона чоловік. Втім, епідемія СНІДу охопила не лише Сполучені Штати, тому лікарі та вчені світу об'єднали свої зусилля у боротьбі з ці-

єю хворобою. Істотні успіхи вже на початку здобуто завдяки співпраці американських та французьких учених, зокрема вдалося ізолювати вірус СНІДу та розробити тести на перевірку донорської крові.

ЗЛІТ
РОНАЛЬДА
РЕЙГАНА

Для багатьох американців різні чинники соціального, політичного та економічного життя останніх десятиліть – від посилення злочинності та расової поляризації у великих містах до економічного спаду та збільшення рівня інфляції у період президентства Картера – спричинилися наростанням розчарування та невдоволення. Зростала недовіра до уряду у зв'язку з його неспроможністю ефективно вирішувати соціальні та політичні проблеми, які глибоко хвилювали американське суспільство.

Новими громадськими настроями скористалися консерватори, які тривалий час залишалися поза владою. Американці прихильно сприймали такі гасла, як скорочення урядового апарату, міцна національна оборона та захист традиційних цінностей від всездозволеності й хаосу, що, на думку багатьох, панують у сучасному суспільстві.

Таке зростання впливу консерваторів мотивувалося кількома чинниками. Численна група ортодоксальних християн, що розглядають Біблію як пряме і несхибне слово Боже, була особливо збентежена зростанням злочинності та розпусти. Одне з найвпливовіших у політичному плані угруповань початку 80-х років, очолюване священником-баптистом Джеррі Фолвеллом, називалося «Моральною більшістю». Інше під проводом Пета Робертсона заснувало «Християнську коаліцію», яка в 90-і роки стала потужним джерелом підтримки для Республіканської партії. Основне завдання цих організацій полягало в тому, щоб повернути релігії чільне місце в суспільному житті, як Фолвелл та Робертсон, виступаючи по телебаченню, здобули величезну кількість послідовників.

Консерватори зміцнили свої позиції також у зв'язку з проблемою абортів. Саме це питання викликало бурхливі пристрасті та непримиренний антагонізм. Опозиція стосовно рішення Верховного суду у процесі 1973 року «Роу проти Вейд», що визнає за жінкою право на аборти на початковому періоді вагітності, згуртувала цілий діапазон організацій та окремих осіб. Йдеться, зокрема, про численні групи католиків, політиків-консерваторів, релігійних ортодоксів, що за будь-яких обставин прирівнювали аборти до вбивства. Вони радо підтримували політиків-однотумців і протистояли тим, хто не згоджувався з їхньою позицією. Невід'ємним складником політичного спектру стали демонстрації прибічників права вибору та опонентів абортів.

У складі Республіканської партії знову задомінувало праве крило. Востаннє праві контролювали ситуацію в Республіканській партії під час виборчої кампанії її кандидата в президенти Баррі Голдвотера в 1964 році. У 1980 році, залучаючи кошти за новітньою методикою, праві взяли гору над помірним крилом своєї партії. Спираючись на інтелектуалів-консерваторів, зокрема економіста Мілтона Фридмана, журналістів Вільяма Барклі та Джорджа Вілла, а також на підтримку таких науково-дослідницьких закладів, як фонд «Геритедж фаундейшн», нова генерація правих зробила особливий внесок у визначення національних пріоритетів 80-х років.

Подібно до інших консерваторів або «старих правих», «нові праві» виступили проти жорсткого державного регулювання в національній економіці. Проте «нові праві» мали намір застосувати державні механізми для посилення ролі сім'ї, різке обмеження проявів гомосексуалізму, а також цензуру на порнографію. Загалом, праві ратували за вжиття радикальних заходів проти злочинності, за потужну національну оборону і прийняття поправок до Конституції, спрямованих на запровадження Закону Божого у державних школах, скасування права жінок на аборти та вилучення з Конституції Поправки про рівноправність жінок.

Такою особою, що гармонійно поєднала увесь спектр позицій у своїй політиці, став Рональд Рейган. Уродженець Іллінойсу, перш ніж засяяти на політичному небосхилі, Рейган був зіркою голлівудських стрічок та телепрограм. Перше визнання як політика прийшло до Рейгана після виголошеної ним промови по телебаченню на підтримку Баррі Голдводтера в 1964 році. Вдало зігравши на негативній реакції виборців щодо виступу студентів у каліфорнійському університеті Берклі, Рейган переміг на губернаторських виборах 1966 р. і залишався губернатором Каліфорнії до 1975 р. У 1976 році, при висуненні кандидатів від Республіканської партії, Рейган трохи не добрав голосів, але 1980 р. він взяв гору над своїм конкурентом, а згодом переміг на президентських виборах Джиммі Картера. Балотуючись на пост президента у 1984 році, Рейган отримав впевнену перемогу над віце-президентом Картера Волтером Мондейлом.

Характерною рисою обох президентських термінів Рейгана був його неослабний оптимізм та вміння створювати ореол слави довкола себе та власного переможного поступу. Для багатьох американців він уособлював упевненість та стабільність. Незважаючи на часто помилкові й суперечливі висловлювання, Рейган здобув репутацію чудового співрозмовника та оратора, головним чином, завдяки хисту та вправності в телевізійних виступах. На думку багатьох, президент ніби обернув добробут відносним соціальним спокоєм 50-х років – епохи, коли на політичному небосхилі сяяла зірка іншого державного діяча, який також мав величезну популярність – Двайта Ейзенгавера.

Рейган вважав, що державний апарат має занадто широку сферу впливу на американське суспільство. Він хотів скоротити програми, які, на його переконання, країні були зайвими, тому прагнув покласти край «марнотратству, шахрайству та зловживанням». Упродовж свого перебування на посаді президента Рейган також втілював програми обмеження державного впливу, але робив це наполегливіше, ніж його попередник Картер. Рейган намагався

усунути ті державні важелі управління, що безпосередньо впливали на споживача, робочі місця та екологію, і, на його погляд, виявилися неефективними, потребували чимало коштів і гальмували економічний розвиток.

ЕКОНОМІКА 80-Х

Внутрішня політика Президента Рейгана ґрунтувалася на глибокому переконанні, що нація квітнуче, якщо буде вивільнена енергія у приватному секторі, міцно скутому державним регулюванням. Визнаючи «економіку постачання», власне, теорію, згідно з якою найкоротший та найнадійніший шлях до економічного зростання – це максимальне постачання на ринок товарів та послуг, Рейган намагався зменшити податки, нарощуючи купівельну спроможність, заощадження і доцільні вкладення споживача. Економісти, які відстоювали теорію «економіки постачання», доводили, що скорочення податків призведе до збільшення обсягів капіталовкладень та підвищення прибутків компаній, і відповідно – через оподаткування цих прибутків – до поповнення державної скарбниці. Незважаючи на те, що у Сенаті республіканська більшість виявилася незначною, а в Палаті представників переважали демократи, Рейгану вдалося провести у життя деякі елементи своєї економічної програми протягом першого року президентства, у тому числі 25-відсоткове скорочення податків на індивідуальних осіб, поетапне упровадження якого припало на наступні три роки. Доклавши чимало зусиль, адміністрація Рейгана врешті-решт домоглася збільшення військового бюджету на модернізацію збройних сил в умовах зростаючої, як тоді вважалося, загрози з боку Радянського Союзу.

Перші роки президентства Рейгана позначились економічним спадом, що охопив майже всі регіони країни. В 1982 році зменшилися реальні показники валового національного продукту (ВВП) на 2,5 відсотка, рівень безробіття перевищив 10 відсотків, спинилася майже третина

американських промислових підприємств. На Середньому Заході робітників звільняли навіть такі гіганти, як «Дженерал електрик» та «Інтернешнл гарвестер». Нафтова криза теж зробила свій внесок у рецесію. Уповільнене підвищення продуктивності праці на американських підприємствах дало змогу Японії та Німеччині розширити свої позиції на світовому ринку. Різко підскочили показники споживання товарів іноземного виробництва.

У складних умовах перебували фермери. Загальна кількість їх скоротилася, оскільки відбувалася концентрація сільськогосподарського виробництва. Упродовж 70-х років американські фермери допомагали Індії, Китаю та Радянському Союзу пережити неврожаї, тому взяли значні кредити, купуючи землі та збільшуючи продуктивність праці. Коли ж підвищення цін на нафту спричинило підвищення собівартості сільськогосподарського виробництва і економічна криза 1980 року зменшила попит на неї, фермери ледве зводили кінці з кінцями.

Звичайно, поглиблення економічної кризи в 1982 році та спад ціни на нафту створювали й позитивний ефект: завдяки згаданим процесам вдалося зупинити інфляцію, яка вийшла з берегів ще за президентства Картера. У 1983 році з'явилися перші ознаки оздоровлення економіки у певних секторах, а на початок 1984 року становище нормалізувалося, і Сполучені Штати вступили в наступний, один з найтриваліших після Другої світової війни періодів стабільного економічного зростання. Японія згодилася дотримуватися квот на експорт своїх автомобілів у США. У відповідь на зниження федеральних податків збільшився обсяг споживання. Зросли ціни на ринку цінних паперів як вияв оптимістичних настроїв покупців. За п'ять років від часу оздоровлення економіки середньорічний коефіцієнт зростання ВВП досяг 4,2 відсотка. Упродовж періоду з 1983 по 1987 роки річний рівень інфляції коливався в межах 3–5 відсотків, за винятком 1982 року, коли він спав до рекордних 2 відсотків. ВВП у 80-і роки невинно зро-

став: за 1982–1987 рр. в економіці США було створено 13 мільйонів нових робочих місць.

Проте бентежило у цьому прогресі те, що збільшувався водночас дефіцит бюджету. За Рейгана національний борг країни майже потроївся. До того ж, чи не увесь приріст національного добробуту випав на категорію компаній та осіб з найвищими доходами. Становище незаможних родин, як і представників середнього класу, похитнулось, працівники з низькою та середньою кваліфікацією не змогли знайти своє місце в економіці та адаптуватися до прискороного поступу суспільства.

Послідовно витримуючи курс на зниження податків, Рейган запровадив найрадикальнішу за 75 років податкову систему під час свого другого президентського терміну. Заходами цієї реформи, так тепло схваленої серед республіканців і демократів, передбачалося знизити прибутковий податок, спростити структуру та схему оподаткування і упередити можливості спроб ухилитися від сплати податків. Важливий крок було зроблено на шляху до справедливого та збалансованого оподаткування родин з невисокими доходами. Проте чимало складних проблем залишилися відкритими. Поліпшення економічного становища не принесло полегшення сім'ям, які хронічно бідували. Не минули важкі часи і для фермерів, оскільки до всіх негараздів додалися великі посухи 1986 та 1988 років.

Зростання військового бюджету разом із скороченням податків та підвищенням державних видатків на систему охорони здоров'я спричинилося до того, що витрати уряду помітно перевищили щорічні прибутки. Деякі аналітики стверджували, що підтримання дефіциту було частиною запланованої стратегії адміністрації, спрямованої проти наступного збільшення видаткової частки бюджету (до чого закликали демократи). Та проти скорочення цих видатків висловились як демократи, так і республіканці. З 74 мільярдів доларів у 1980-му дефіцит сягнув 221 мільярда у 1986 році, і лише наступного року вдалося знизити цей показник до 150 мільярдів. Крах ринку цінних паперів напри-

кінці 1987 року лише посилив сумнів щодо стабільності економіки.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА

Здійснюючи зовнішньополітичний курс, Президент Рейган добивався вирішального значення США на міжнародній арені, і першим випробуванням цих намірів стала Центральна Америка. Коли у Сальвадорі постала загроза повалення уряду повстанцями, Сполучені Штати подали цій країні економічну допомогу та організували навчання військових. Вашингтон також закликав передати владу урядові, обраному на демократичній основі, проте всі зусилля, що докладалися задля припинення кровопролиття карателів правих сил, мали лише побічний успіх. Підтримка збоку США допомогла стабілізувати позицію уряду, але розмах насильства в Сальвадорі не зменшився, а наприкінці 1989 року навіть збільшився. І все-таки, на початок 1992 року вдалося підписати мирну угоду.

Політика Сполучених Штатів стосовно Нікарагуа виявилася ще суперечливішою. У 1979 році революційні сили, які називали себе «сандиністами», повалили репресивний режим диктатора Сомоси. Уряд сандиністів не забавжав виконати вимогу Білого Дому щодо припинення військового співробітництва з Кубою та Радянським Союзом і розпочати економічні реформи в країні. Спроби регіональних миротворчих сил також не принесли успіхів, і тому адміністрація переорієнтувалася на підтримку антисандиністської опозиції – так званих «контрас». Після тривалих дебатів у Конгресі щодо офіційної політики, у жовтні 1984 року було прийнято рішення про припинення всілякої військової допомоги контрас, але гуманітарна допомога продовжувала надходити. Під тиском адміністрації Конгрес переглянув своє рішення восени 1986 року та ухвалив подання військової допомоги контрас у сумі 100 мільйонів доларів. Проте безплідні військові дії, виявлені порушення прав людини та незаконна передача контрас коштів, вилу-

чених від таємного збуту зброї Ірану, спонукали Конгрес відмовитись від подання військової допомоги антисандиністським повстанцям.

Згодом адміністрація Буша полишила будь-які спроби вибороти військову підтримку для контраст. Буш підтримав також опозиційну політичну коаліцію, очолювану Віолеттою Чаморро, яка з небаченою різницею в голосах виборців перемогла свого конкурента-сандиніста на виборах у лютому 1990 року.

Адміністрації Рейгана більше випало спостерігати за відновленням демократії на теренах Латинської Америки – від Гватемали до Аргентини. Проте поява демократично обраних урядів не обмежувалася латиноамериканським континентом: в Азії кампанія «народної влади» під керівництвом Корасон Акіно повалила диктатуру Фердинанда Маркоса; вибори в Кореї поклали край багаторічному пануванню військової хунти.

На відміну від цих країн, у Південній Африці продовжували нехтувати всіма зусиллями адміністрації Рейгана, спрямованими проти режиму расового апартеїду. Йдеться про реалізацію суперечливої політики «конструктивного втручання». У 1986 році, зважаючи на розчарування населення і безплідність політичних заходів, Конгрес відхилив вето Рейгана та оголосив комплекс економічних санкцій на Південну Африку. Лише у грудні 1988 року, протягом останнього тижня президентства Рейгана, посередництво США у миротворчому процесі нарешті дало плоди: територія Намібії на півдні Африки стала незалежною.

Висловлюючи відверто антикомуністичні гасла, адміністрація Рейгана вдавалася до застосування військової сили лише за виняткових обставин. Так, у жовтні 1983 року, зважаючи на заклик сусідніх держав про негайну допомогу, збройні сили США висадилися на острові Гренада у Карибському морі. Таке становище виникло внаслідок убивства прем'єр-міністра Гренади членами тієї ж марксистської партії, до якої належав і сам прем'єр. У процесі короткочасних бойових дій американські війська захопили

у полон сотні кубинських військовослужбовців та будівельників, а також заволоділи прихованими запасами зброї, яку постачав Радянський Союз. У грудні того ж року останні американські солдати залишили Гренаду, а через рік там відбулись демократичні вибори.

Проте в Лівані, де Сполучені Штати намагалися підтримати слабкий, але поміркований уряд західної орієнтації, зовнішньополітична діяльність Білого Дому закінчилась трагічно: у жовтні 1983 року внаслідок терористичної атаки загинув 241 морський піхотинець США. У квітні 1986 року літаки флоту ВПС США завдали нищівних ударів по цілях у лівійських містах Триполі та Бенгазі у відповідь на збройний напад лівійських терористів на дислокованих у Європі американських солдатів.

Причиною активізації американського флоту в Перській затоці послужив не лише розрив дипломатичних відносин між США та Іраном, але й ірано-іракська війна. Спочатку Сполучені Штати відгукнулись на прохання Кувейту надати захист танкерному флоту, та незабаром кораблі ВМС США разом з військовими суднами західноєвропейських країн конвоювали через затоку танкери та інший комерційний транспорт, підтримуючи життєво важливі маршрути торгівельного сполучення.

СТОСУНКИ МІЖ США ТА РАДЯНСЬКИМ СОЮЗОМ

Стосовно Радянського Союзу Президент Рейган оголосив політику, яку можна було б сформулювати як «мир із застосуванням сили». У найкращих традиціях «холодної війни», він не збирався пом'якшувати своє ставлення до країни, яку охрестив «імперією зла». Америко-радянську напруженість загострили дві події: придушення робітничого руху «Солідарність» у Польщі у грудні 1981 року та збитий 1 вересня 1983 року радянським винищувачем південнокорейський цивільний літак рейсу 007, що зійшов з курсу. До того ж, Сполучені Штати продовжували різко засуджувати окупацію радянськими

військами Афганістану, надаючи допомогу рухові опору моджахедів.

За попередній період перебування Рейгана в Білому Домі його адміністрація витратила безпрецедентні суми на розбудову війська, зокрема на розміщення в Європі ядерних ракет середнього радіусу дії, які протистояли аналогічним ракетах СРСР. 23 травня 1983 року Рейган оголосив про рішення, що стало предметом найзапекліших політичних дебатів того часу: президент запропонував стратегічну оборонну ініціативу (СОІ). СОІ являла собою дослідницьку програму, мета якої зводилася до опанування передовими технологіями, зокрема використання лазерів та надпотужних ракет, для захисту від дії міжконтинентальних балістичних ракет з космосу. Незважаючи на те, що чимало вчених висловлювали сумнів щодо технологічної обґрунтованості СОІ, а економісти вказували на гігантські витрати, пов'язані з проектом, адміністрація зайняла тверду позицію.

Після свого переобрання на пост президента країни у 1984 році Рейган пом'якшив своє ставлення до контролю за роззброєнням. Москва, у свою чергу, стала прихильніше ставитися до підписання нагальних політичних угод, почасти через подальшу неспроможність радянської економіки нести тягар видатків на військове змагання із США. У листопаді 1985 року Рейган провів у Женеві свою першу зустріч на найвищому рівні з новим радянським лідером Михайлом Горбачовим. Як наслідок було досягнуто принципової згоди про п'ятдесятивідсоткове скорочення стратегічних наступальних ядерних видів озброєння, до того ж, обидві сторони підписали проміжний договір про ядерні сили середнього радіусу дії. У грудні 1987 року Президент Рейган і Генеральний секретар Горбачов підписали Угоду про скорочення озброєння середнього радіусу дії, згідно з якою передбачалася ліквідація цілого класу ядерної зброї.

КОСМІЧНИЙ ЧОВНИК

Якщо із стратегічною оборонною ініціативою адміністрація Рейгана мала чимало клопоту, то інші проекти освоєння космосу виявилися перспективнішими. У 1981 році Сполучені Штати запустили космічний човник (шатл) «Колумбія» – перший пілотований космічний корабель багаторазового використання. За період, що минув з 1981 по 1985 рік, шатл продемонстрував надзвичайну багатофункціональність, яка виявилася в тому, що астронавти отримали змогу ставити різні досліди, фотографувати, запускати, знімати з траєкторії та ремонтувати супутники прямо на орбіті. Проте в січні 1986 року сталася трагедія: на сімдесят четвертій секунді польоту несподівано вибухнув шатл «Челенджер», на борту якого жертвами стали шість астронавтів і вчитель – перший непрофесійний астронавт. Подальші польоти шатлів було призупинено на невизначений термін, доки НАСА не внесе відповідні зміни в конструкцію корабля для підвищення рівня його безпеки для космонавтів. Перед наступним запуском шатла «Дискавері», що стався наприкінці 1988 року, конструктори зробили понад 300 уточнень у системі запуску та комп'ютерних програмах.

«ІРАН-КОНТРАС» І «ЧОРНИЙ ПОНЕДІЛОК»

Найскладніша зовнішньополітична проблема постала перед адміністрацією Рейгана наприкінці другого президентського терміну. У 1987 році стало відомо, що американська адміністрація таємно продавала зброю Іранові, намагаючись звільнити своїх заручників, полонених в Лівані радикальною організацією, яку контролював уряд Хомейні. Організоване розслідування показало, що отримані за збут зброї кошти спрямовувались нікарагуанським контрабандистом на підтримку військових дій в Ірані. Конгрес наклав вето на подібну військову допомогу.

У процесі тривалого слухання справи «Іран-контрас» на об'єднаних засіданнях обох палат Конгресу була спроба виявити порушення закону, а також сформулювати інте-

реси зовнішньої політики США на Близькому Сході та в Латинській Америці. Загалом предметом слухань у справі «Іран-контрас», подібно до попередніх сенатських слухань горезвісної вотеґейтської справи, виявилися такі глобальні питання, як звітність уряду перед народом та розподіл повноважень між законодавчою та виконавчою гілками влади.

Економічний рецидив спіткав США 19 жовтня 1987 р., у так званий «чорний понеділок», коли вартість усіх акцій раптово впала на 22 відсотки, що нагадало ще не стертий з пам'яті крах ринку цінних паперів у 1929 році, який передував Великій депресії 30-х років. Крах спричинився непевним становищем США в системі світової торгівлі та дефіцитом федерального бюджету, пов'язаних з високим рівнем корпоративної і особистої заборгованості, а також біржовою новацією, так званою «запрограмованою торгівлею», де комп'ютер, реагуючи на обставини ринку, видає інструкції на придбання чи збут великих пакетів акцій.

Проте країна одужала від завданого удару напрочуд швидко. Хоча багато американців полишили біржові ігри, звернувшись до більш надійних способів вкладення коштів, серйозних матеріальних наслідків рецесія не мала. Власне, продовжувалося економічне зростання, а рівень безробіття спав у червні 1988 року до рекордних за 14 років 5,2 відсотка.

**ПЕРІОД
ПРЕЗИДЕНТСТВА
ДЖОРДЖА
БУША**

Наприкінці другого терміну президентства рейтинг популярності Рейгана був надзвичайно високим, проте, згідно з положеннями американської Конституції, він не мав права балотуватися втретє у виборах 1988 році. Сорок перший президент США Джордж Буш – політичний наступник Рейгана та його віце-президент упродовж усіх восьми років – своїм обранням завдячував популярності свого попередника.

Проводячи кампанію, Буш обіцяв своїм прихильникам плекати далі розквіт нації, як це робив його попередник Рейган; окрім цього, доводив, що його досвід та знання краще прислужаться обороноздатності країни, ніж усе те, що пропонує кандидат від Демократичної партії Майкл Дукакіс. У свою чергу Дукакіс, губернатор штату Массачусетс, переконував, що найбільше з економічного погляду постраждали соціально незахищені верстви американського суспільства, тому уряд США має допомогти таким людям, посилюючи водночас державний контроль за федеральним боргом та видатками на озброєння. Проте виборцям заїмпонувала програма Буша, в якій майбутній президент обіцяв, що не запроваджуватиме нових податків. Голосування засвідчило, що Буш переміг 54 відсотками голосів проти 46, поданих за Дукакіса.

Упродовж першого року перебування на президентській посаді Буш дотримувався консервативної фінансової програми, здійснюючи таку політику оподаткування, бюджетних витрат та національного боргу, яка збігалася з напрямками економічного розвитку, висунутими адміністрацією Рейгана. Втім, надмірний дефіцит бюджету та закон про скорочення цього дефіциту змусили Буша прийняти нову програму, яка передбачала скорочення існуючих видатків і мінімум нових статей бюджету. Відтак, найбільший розвиток знайшли ті стратегічні напрямки адміністрації, які коштували найменше. Зміни були впроваджені Бушем у тих галузях, де видатки в основному сплачуються з державного бюджету – захист навколишнього середовища та освіта. У листопаді 1990 року президент підписав закон, за яким встановлено національні стандарти на рівень смогу, викидів відпрацьованих автомобільних газів, забрудненість повітря токсичними речовинами та кислотні дощі в містах, а покриття більшості витрат у зв'язку з екологічною шкодою було перекладено на тих, хто ніс відповідальність за неї. Президент також підписав законопроект, який передбачав додаткові зручності для інвалідів, проте фінансування цих заходів знову перекладалося

на підприємства. Буш став ініціатором кампанії, яка закликала людей вступати до лав добровольців соціальної допомоги, яких він назвав «тисячею вогників».

БЮДЖЕТИ ТА ДЕФЦИТИ

Намагаючись приборкати дефіцит бюджету, адміністрація Буша мусила долати чимало перешкод. Однією з причин труднощів стала криза в кредитно-фінансовій системі США. Факти шайхрайства, неефективного адміністрування, нестійка законодавча база та економічний спад у деяких регіонах Сполучених Штатів першої половини 80-х років призвели до помітного збільшення випадків банкрутств серед установ, що займались ощадними та кредитними операціями. На 30 червня 1990 року з 3100 таких організацій, які діяли наприкінці 70-х років, залишилося лише 2453. У 1993 році загальна вартість активів ощадних установ, які збанкрутували (хоча їх депозити були гарантовані державою), була просто вражаючою: згідно з різними оцінками – від 300 до 500 мільярдів доларів.

У січні 1990 року Президент Буш представив Конгресові свій проект бюджету. Демократи чинили опір проти нього, доводячи, що прогнози адміністрації занадто оптимістичні і що дотримання закону про зменшення дефіциту вимагає збільшення податків та більш радикального скорочення військових видатків. Дебати стосовно бюджету затяглися, і в червні місяці, всупереч передвиборчим обіцянкам, Буш оголосив лідерам Конгресу, що нові економічні умови змушують адміністрацію переглянути свою бюджетну програму на предмет підвищення податків.

Незважаючи на досягнуту домовленість щодо бюджету, сукупність таких чинників, як збитки, пов'язані з ужиттям активних заходів для врятування громіздкої кредитно-фінансової структури та посилені видатки на служби медичного і соціального обслуговування для бідних та літніх людей, «Медикейд» та «Медикер», звели нанівещь

усі зусилля у боротьбі з дефіцитом і відмінне сальдо федерального бюджету в 1991 році залишилось принаймні на рівні попередніх років.

ЗАКІНЧЕННЯ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ

Стосунки між наддержавами формувалися під впливом політичного сум'яття, що сталося на теренах Східної Європи. Сполучені Штати й довоколишній світ спостерігали за тим, як, прагнучи демократичних реформ, країни цього регіону позбувалися комуністичних режимів.

Незважаючи на прогрес у стосунках між США та Радянським Союзом, досягнутий, зокрема, під час зустрічі Буша з Горбачовим на Мальті в 1989 році, мало хто наважувався передбачити, як розвиватимуться ці успіхи наступного року. Виступаючи із щорічним зверненням до американського народу в січні, Президент Буш оголосив про свій намір скоротити кількість американських військ в Європі до 195 тисяч. У лютому адміністрація Буша провела переговори з радянським керівництвом стосовно контролю за озброєннями, а також про перспективи об'єднання Східної та Західної Німеччини. Після семи місяців тривалих двосторонніх та багатосторонніх дискусій Радянський Союз відмовився від своїх прав, визначених повоєнною угодою, та визнав об'єднану Німеччину повноправним членом НАТО. Угода про остаточне розв'язання німецького питання була підписана в Москві 12 вересня того ж року.

19 листопада 1990 року на триденній зустрічі керівників держав на засіданні НБСЄ (Нарада з безпеки та співробітництва у Європі) Президент Буш та лідери інших 21 країни підписали Угоду про звичайні види озброєнь в Європі. Ця угода виявилася однією з найскладніших та найпринциповіших щодо скорочення озброєнь, оскільки її чинність стосувалася долі тисяч танків, літаків та стволів артилерії, розміщених від Атлантики аж до Уральських гір блоком НАТО та країнами Варшавського договору.

Після цього, 31 липня 1991 року Сполучені Штати уклали найважливішу угоду з СРСР: президенти Буш і Горбачов підписали в Москві давно обговорюваний Договір про скорочення стратегічних озброєнь (СТАРТ), яким передбачалося зменшення ядерних арсеналів обох сторін на 30–40 відсотків. Втім, навіть це досягнення тьмяніє на фоні значимості угоди, укладеної Бушем та Борисом Єльциним, президентом Росії. Цією угодою передбачалася повна ліквідація всіх ракет з боеголовками, що розділяються, до 2003 року. У сукупності, за обома угодами на дві третини скорочувалась кількість ядерних боеголовок – від близько 21 000 до шести–семи тисяч. Утилізація ядерних матеріалів та постійні застереження щодо розповсюдження ядерної зброї відвернули загрозу ядерного конфлікту між Москвою та Вашингтоном.

То був остаточний крах епохи «холодної війни».

ВІЙНА У ПЕРСЬКІЙ ЗАТОЦІ

Ейфорія, спричинена закінченням «холодної війни», затьмарилася 2 серпня 1990 року, коли іракські війська вторглися на територію Кувейту. Окупація Кувейту та небезпека, яку вона чаїла для Саудівської Аравії і дрібніших держав Перської затоки, ставила під загрозу життєві інтереси США, оскільки Сполучені Штати, як і весь західний світ, майже повністю залежали від нафтових поставок з цього регіону.

Президент Буш суворо засудив акцію Багдада, закличавши Ірак негайно і безумовно вивести свої війська. Позачергова сесія Ради безпеки ООН одностайно проголосувала за засудження агресивної політики Іраку і схвалила вимогу про припинення вогню та відведення іракських військ з території Кувейту.

Згодом, у серпні, Ірак проголосив анексію Кувейту, зажадавши закриття всіх посольств у цій країні, і став брати заложниками американських та британських громадян на кувейтській території. 8 серпня Президент Буш виступив

по телебаченню з повідомленням про розміщення американських збройних сил на Близькому Сході. Зусиллями президента було створено надзвичайну військово-політичну коаліцію, до якої увійшли сили з країн Азії, Європи та Африки, а також Близького Сходу.

За період, що минув від дня вторгнення іракських військ на територію Кувейту, Рада Безпеки ООН прийняла 12 резолюцій, що містили осуд агресії Іраку та сповіщення про накладення на цю країну економічних санкцій. Дванадцята резолюція, прийнята 29 листопада, схвалила застосування військової сили країнами-членами ООН, якщо іракські солдати не залишать Кувейт до 15 січня 1991 року. Новий характер американо-радянських взаємин створив необхідні умови для того, щоб акція ООН змогла ефективно припинити іракську агресію. Без згоди між двома наддержавами ООН ніколи не змогла б санкціонувати військової акції проти Іраку.

Члени Конгресу публічно закликали Президента Буша та світову спільноту вжити необхідних заходів для розв'язання кризи у Перській затоці мирним шляхом. Але питання набуло конституційного змісту: відповідно до тексту Конституції США, право оголошувати війну має законодавча гілка влади. Проте у другій половині двадцятого сторіччя Сполучені Штати неодноразово брали участь у збройних конфліктах без санкції Конгресу: найбільш красномовний приклад цього – В'єтнам. Деякі конгресмени стверджували, що перш ніж вступити у війну, Буш повинен заручитися підтримкою законодавчого органу. Інші ж доводили, що справа Конгресу – визначати, де, коли та за яких обставин Сполученим Штатам належить вступати у війну, проте він не може перебирати на себе відповідальності за оголошення війни.

12 січня, за три дні до закінчення встановленого ООН терміну, Конгрес надав Президентові Бушу жадані ним повноваження – найширші повноваження воєнного характеру, які делегувалися президентові США за останні півсторіччя.

Війна розпочалася майже через 24 години після закінчення терміну, визначеного ООН. Війська США, Великобританії, Франції, Італії, Саудівської Аравії, Кувейту провели успішну операцію по визволенню захоплених територій, завдавши Іракові нищівного повітряного удару. Кампанія, в якій першу скрипку відіграли ВПС Сполучених Штатів, тривала трохи довше ніж місяць. Після повітряної атаки на територію Іраку та Кувейту висадились моторизовані та десантні війська. Маючи повну перевагу в швидкості, мобільності та вогневій силі, війська союзників отримали переконливу перемогу над агресором у сухопутній операції, яка тривала лише 100 годин.

Сполучені Штати та їхні союзники досягли мети, хоча перемога виявилася відносною. Саддам Хусейн залишався при владі, брутально придушуючи повсталих курдів на півночі та шіїтів на півдні. Аж до листопада 1991 року не згасали сотні смолоскипів з нафтових свердловин Кувейту, що їх навмисно підпалили іракці. Окрім цього, Саддам усіма силами намагався перешкодити допуску інспекторів ООН, які, згідно з революцією Ради Безпеки, брали участь у виявленні та знешкодженні зброї масового ураження, що таїлась в іракських арсеналах, інших ядерних об'єктів, а також численних запасів хімічної зброї.

Додатковим ефектом стало те, що Сполученим Штатам вдалося переконати арабські країни, Ізраїль та делегацію Палестини розпочати прямі переговори з метою розв'язання найскладнішого комплексу питань, що змогли б у перспективі призвести до стабільного миру на Близькому Сході. Переговори розпочалися у столиці Іспанії Мадрид 30 жовтня 1991 року. Вони, у свою чергу, спричинилися до таємної зустрічі в Норвегії, яка 13 вересня 1993 року завершилася підписанням у Білому Домі історичної угоди між Ізраїлем та Організацією визволення Палестини.

**ПРЕЗИ-
ДЕНТСЬКІ
ВИБОРИ
1992 РОКУ**

Настання президентських виборів 1992 року супроводжувалися глобальними змінами, про які годі було здогадуватися чотири роки назад. Зникли відомі вже прикмети «холодної війни» – від Берлінського муру до міжконтинентальних ракет та стратегічних бомбардувальників, що перебували не так давно на постійній бойовій вахті. Німеччина возз'єдналася, араби та Ізраїль сіли за стіл переговорів, а небезпека ядерного конфлікту спала. Немовби завершили один – чи не найбільший – том в історії людства з тим, щоб розпочати новий.

Проте на «домашньому фронті» Сполучені Штати не були сповнені надмірного оптимізму. Американців непокоїли за давнені проблеми. Щойно відшуміли паради та свята перемоги, пов'язані з війною у Перській затоці, як країну охопила найбільша після початку 80-х років рецесія. Безробіття, що колись різко вражало кваліфікованих робітників виробничої сфери, тепер зачепило «білі комірці», тобто службовців середнього керівного складу. Економічне піднесення країни на початку 1992-го дало перші плоди лише наприкінці року, чимало регіонів ледве животіли у лабетах рецесії. Зростав дефіцит федерального бюджету, стимульований також витратами на медичне обслуговування. Багатьох американців, що переконалися у хибності обраного шляху, охопила глибока зневіра у своє майбутнє.

Незважаючи на суперництво консервативного журналіста Патрика Б'юкенена, на початку кампанії Президент Буш та Віце-президент Ден Квейл легко добилися повторного висунення своїх кандидатур на президентські вибори від Республіканської партії. На демократичному фланзі Білл Клінтон, губернатор штату Арканзас, завдав поразки численним претендентам від своєї партії. На пост віце-президента Клінтон висунув кандидатуру Ела Гора, сенатора від штату Тенессі, загальноновизнаного в Конгресі фахівця та речника з питань захисту навколишнього середовища.

Кожна виборча кампанія у США – це хитросплетіння проблем, образів та персонажів і, незважаючи на фокусування суспільної уваги на економічних перспективах країни, кампанія 1992 року не стала винятком. Висуваючи свою кандидатуру на повторний термін, Буш робив наголос на традиційних ідеях претендентів такого рангу: досвід та довіра нації. До певної міри то була битва двох поколінь. Шістдесятивосьмирічному Бушу, напевно, останньому з американських президентів, хто воював у Другій світовій війні, протистояв сорокашестирічний суперник, який навіть не служив у війську, – активний учасник кампанії протесту проти війни у В'єтнамі. Підкреслюючи власну досвідченість як президента та головнокомандувача, Буш водночас привертав увагу виборців до таких непривабливих рис Клінтона, як нерішучість та брак волі.

Лейтмотивом кампанії Клінтона стало всесильне гасло: зміни. Ще юнаком Клінтон зустрічався з Президентом Кеннеді, і навіть тепер у закликах до американців вчувалося відлуння кампанії Кеннеді у далекі 60-ті.

Дванадцятирічне перебування на посту губернатора штату Арканзас надавало право Клінтону заявляти про здобутий досвід у розв'язанні економічних проблем та завдань у сфері освіти й охорони здоров'я – саме тих галузей, що за результатами опитування громадської думки виявилися непоказними в діяльності адміністрації Буша. І якщо економічна програма Буша ґрунтувалася в основному на зниженні податків та скороченні бюджетних видатків, Клінтон запропонував посилити оподаткування найзаможніших прошарків населення та збільшити державні капіталовкладення в освіту, транспорт і зв'язок. Ці кроки, на думку Клінтона, забезпечуватимуть прорив в економічному зростанні та підвищенні продуктивності праці, що, у свою чергу, може призвести до зменшення бюджетного дефіциту. Програма Клінтона в галузі охорони здоров'я, націлена на встановлення жорсткого контролю за видатками, вимагала активнішої участі федерального уряду в організації медичного обслуговування, ніж програма Буша.

Клінтон успішно зіграв на своїй ключовій темі змін упродовж усієї кампанії та в період жовтневих телевізійних дебатів із Президентом Бушем та Россом Перо. Здобувши перемогу на виборах 3 листопада, Білл Клінтон став 42-м президентом Сполучених Штатів, хоча за нього проголосували лише 43 відсотки від загальної кількості виборців.

ПІСЛЯМОВА **В**ідтоді як Сполучені Штати являли собою купку малознаних колоній, розсіяних уздовж Атлантичного узбережжя, країна зазнала неабияких змін, перетворившись, за висловом політолога Бена Воттенберга, на «першу в світі універсальну націю» із двохсотп'ятдесятимільйонним населенням, де представлені практично всі національності та етнічні групи земної кулі. Це також країна, де темп і масштаб змін – економічних, культурних, демографічних і соціальних – не зменшуються з плином часу. Сполучені Штати часто перебувають в авангарді модернізації та перетворень, які згодом відбуваються в інших країнах світу.

До того ж, США й надалі продовжують плекати ключові цінності, що своїм корінням сягають витоків нації. Йдеться передусім про несхитну віру у свободу особистості та демократію, відданість принципам економічного достатку і процвітання громадян країни. Неодмінною умовою існування Сполучених Штатів залишається збереження та захист свободи, демократії і рівних можливостей для подальшого розквіту нації, яка разом з усім світом крокує сьогодні в нове сторіччя.

НЕЗАЛЕЖНІ КАНДИДАТИ ТА КАНДИДАТИ ВІД ТРЕТЬОЇ ПАРТІЇ

Домінує думка, що в Сполучених Штатах панує двопартійна система. Звичайно це означає таке: з 1852 року Білий Дім займає або республіканець, або демократ. Проте в творенні історії США брали участь чимало «третіх» та менших за кількісним складом і політичною значимістю партій.

Треті партії здебільшого гуртуються довкола одного питання чи блоку питань. Оскільки президентство для них недосяжне, такі партії намагаються виробити певну платформу для пропаганди власних політичних та соціальних ідей.

Теодор Рузвельт. Найбільших успіхів як кандидат від третьої партії домогся у цьому сторіччі республіканець і колишній президент Теодор Рузвельт. На виборах 1912 року його Прогресивна партія завоювала 27,4 відсотка голосів. Прогресивне крило Республіканської партії зневірилося в діяльності Президента Вільяма Говарда Тафта через те закликало Рузвельта висунути свою кандидатуру від партії у кампанії 1912 року. Рузвельт так і вчинив, здобувши перемогу на первинних виборах у кількох штатах. Проте так чи інакше партійний апарат контролювався Тафтом, а це забезпечило висунення його кандидатури.

Однодумці Рузвельта згодом відокремились, створивши Прогресивну партію. Він мав достатньо поважні важелі, щоб завдати поразки Тафту. Але розділивши республіканський електорат на два табори, Рузвельт допоміг здобути демократові Вудро Вілсону перемогу на виборах.

Соціалісти. Пік успіху соціалістичної партії припадає також на 1912 рік, коли ця партія здобула шість відсотків голосів. Того року за постійного кандидата від партії Юджина Дебса проголосували 900 000 виборців, які підтримали ідею колективної власності майна в таких галузях, як транспорт і зв'язок, скорочення робочого дня та державні програми працевлаштування населення.

Роберт ЛаФоллетт. Одним з лідерів прогресистського руху був також сенатор Роберт ЛаФоллетт, якому на виборах 1924 року віддали свої голоси 16,6 відсотка виборців. Поборник прав фермерів та робітників і водночас зятятий ворог великих компаній, ЛаФоллетт очолював процес відродження прогресистського руху після Першої світової війни. Спираючись на підтримку робітничо-селянського електорату, а також соціалістів та деяких послідовників Рузвельта, які залишились у лавах його Прогресивної партії, ЛаФоллетт оголосив вихідними пунктами своєї кампанії націоналізацію залізниць та природних ресурсів США. Він активно підтримував підвищення оподаткування для найзаможніших верств, відстоюючи право участі робітників в укладенні колективного договору. Завоювавши популярність у багатьох регіонах, він, однак, переміг лише у рідному Вісконсині.

Генрі Воллес. Прогресивна партія відродила свою діяльність 1948 р., висунувши колишнього міністра сільського господарства та віце-президента при Франкліні Рузвельті. Певний час Воллес працював міністром

торгівлі в адміністрації Гаррі Трумена, але був усунутий з цієї посади за відхід від твердої позиції Трумена щодо Радянського Союзу. Формулюючи платформу на виборах 1948 року, Воллес осудив «холодну війну» та план Маршалла. Він ратував також за припинення дискримінації чорного населення і жінок, підтримував вимогу про запровадження мінімальної заробітної платні і закликав скасувати діяльність Комітету Палати представників по розслідуванню антиамериканської діяльності. Його невдалі спроби розмежуватися з Комуністичною партією США, яка підтримувала його, підірвала популярність Воллеса, і він фінішував лише з 2,4 відсотками голосів.

Диксикрати. З такими ж наслідками завершили виборчу кампанію «Права штатам», або «диксикрати». Як і прогресисти, вони відколотись від Демократичної партії 1948 р. Але їхня опозиційна платформа ґрунтувалася на запереченні не політики «холодної війни» Гаррі Трумена, а його позиції щодо громадянських прав. Незважаючи на збереження за партією назви «Права штатам», її основна мета зводилася до продовження расової сегрегації та підтримки законів про чорне населення, що живили расову нерівність.

Джордж Воллес. Расові та соціальні трансформації 60-х років поставили в центр уваги нації Джорджа Воллеса, також губернатора з Півдня і також прибічника сегрегації. Затаюто нападаючи на цивільні права, наплюжачи лібералів та федеральний уряд, Воллес завоював певну групу прихильників. Заснувавши в 1968 році незалежну партію, він повів виборчу кампанію як член нижньої палати законодавчого органу штату Алабама і набрав 13,5 відсотка голосів.

Росс Перо. Будь-яка третя партія намагається зробити політичний капітал, покладаючись на загальне незадоволення народу діяльністю двох провідних партій та федерального уряду. Проте історія США зафіксувала небагато випадків, коли це почуття розчарування посилюлося так, як під час президентської кампанії 1992 року. Техаський бізнесмен-багатій Перо з неперевершеним хистом пропагував свої ідеї економічного здорового глузду та фінансової відповідальності, які знайшли відгук у серцях широких верств американського суспільства.

Кепкуючи з визнаних національних лідерів, Перо формулював свої заклики коротко і доступно. Його кампанії, озброєні гаслом: «Наша сила в єдності», здійснювали переважно добровольці на виділені ним власні кошти. Не можна сказати, що американцям було не до впадоби багатство Перо, але найбільше їм імпонувало його свобода від сторонніх джерел фінансування, які ставлять кандидата в залежність від тих чи інших корпоративних інтересів.

Перо зняв свою кандидатуру з передвиборчої борні в липні. Втім, знову приставши до змагання за місяць до виборів, він виборов 19 мільйонів голосів – найбільшу кількість голосів, яку завойовував будь-коли незалежний кандидат. Частка голосів, відданих за Перо із загальної кількості виборців, поступається лише показникові Рузвельта 1912 року.